

MANTIKÇI BABA-OĞUL AHMET CEVDET, ALİ SEDAT

NECATİ ÖNER*

Ahmet Cevdet (Paşa) (1822-1895) 19. Asırda yetişmiş tanınmış bir devlet ve bilim adamımızdır. Devlet adamı olarak, Cevdet Paşa, Maarif Meclisi Âzâlığı, Divan-ı Âhkâm-ı Adliye Reisliği, Devlet Şurası Reismuavinliği, Valilik, Dahiliye, Maarif ve Adliye Nazırlıkları yapmış; bilim adamı olarak da, *Medhâl-ı Kavâid*, *Beyânu'l Ünvan*, *Belâgat-ı Osmaniye*, *Kavâid-i Osmaniye*, *Takvimü'l-Edvâr*, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, *Tarihi Cevdet*, *Kısas-ı Enbiya*, *Âdâb-ı Sedâd*, *Miyâr-ı Sedâd* gibi eserler kaleme almıştır.

Ali Sedat (1857-1900) Ahmet Cevdet Paşa'nın oğludur. Hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Özel öğretim gördüğü, bir ara Hukuk mektebinde mantık okuttuğu bazı ansiklopedilerde yazılıdır. Ali Sedat bu yazıda ele alacağımız *Mizânu'l-Ukûl fi'l Mantık ve'l Usûl* adlı mantık kitabını 1885 de yayınladı. 1888 de yayınlanan *Lisânu'l-Mizân* adlı mantık kitabı ile bu dönemde yayınlanan *Kavâid-i Tahavvülât fi Harekât-ı Zerrât* adlı fizik kitabının yazarının adı ile Fransızca'dan çevrilen *Hesâb-ı Tefâzül ve Tamamî* adlı eserin çeviricisi de Ali Sedat'dır. Bu son üç kitabın Cevdet Paşa'nın oğlu Ali Sedat'a mı yoksa aynı formasyona sahip o devirde başka bir Ali Sedat'a mı ait olduğunu tesbit edemedim.

Ahmet Cevdet Paşa yazdığı mantık kitabının adını oğluna izafeten *Miyâr-ı Sedat* koydu. Ali Sedat da babasının bu iltifatına teşekkür etmek için *Mizânu'l-Ukûl*'u yazdı. Her iki eserin de mantık tarihimizde önemli yerleri vardır.

Bu kitaplara dayanarak baba-oğul olan iki mantıkçımızın mantıkla ilgili fikirlerini belirtmeden önce aralarındaki bir yazışmayı nakledeceğim: Bu yazışmada Ali Sedat eserini bir yazı ile babasına sunmuş, babası da eseri inceleyerek fikrini beyan etmiştir.¹

* Prof. Dr. Necati Öner, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe öğretim üyesi ve Atatürk Kültür Merkezi Başkan Yardımcısı.

¹ Bu yazılar *Mizânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl*'un başında bulunmaktadır.

Ali Sedat'ın sunuş yazısı

تقدمه

محضاً استفادۀ عاجزانہم ایچون تألیف واسم عاجزانہ ملہ
 تسمیہ سنہ مروت یورلمش اولان (معیار سداد) و (اداب
 سداد) نام ایکی اثر معتبرک بیک بر مدار افتخارم اولدیغی
 حالده بوکا مقابل بورجم اولان تشکراتک ایفاسنه مقتدر دکلم .
 بناء علیه بودیک ایفاسنی او اثرک کوستردیکی طریقده یعنی
 منطق و مناظرده ترقی به سعی ایتمک صورتندن عبارت عدایدرک
 بوزلی اکلامغه و بویله جه او معیار صدق و سداددن استفادہ به
 سعی الخش ایدم . او استفادہ تک ایسه قوه حافظه ده نقش
 رسوم و معایندن عبارت اولسی مذکور اثرک کتبخانه ده
 مجلدات سائر اره سنده بولمسندن پکده فرقی اوله میه جفندن
 معیارک تعیین عیار معلومانده استعمالیله غایتندن استفادہ به غیرت
 اولمش ایدی . فی الواقع بو یولده کندمجده پک بیک استفادہ به
 و تعیین حقایقده بر معینه مظهر اولدم که بونک ایضاحی فکرک
 ترجمه حالی تحریره متعلق اولغله برده بو صورتله تصدیقیدن
 چکندم .

الحاصل بو اثر واسطه سیله فکرک سوق اولندیغی طرفه
 میل ایله دقایق علم منطقه چالشم . و مسالک مختلفه جه مسائل
 منطقتک نه نظرله کورلدیکنی تحریر ایلدم . ازجله بوکون فنون
 و صنایعک موقع و مرکزی اولان اوروپاده متداول بولنان منطقی

دخی مطالعه و بزم منطق ایله تطبیق و مقایسه ایلدم • بو یولده
استحصالیلایدیکم معلوماتی معیاره چکدم خالص العیار اولنربنی
تمیزه غیرت ایلدم •

حالبوکه عصرک محسنات و استعدادی بو سعیک ثمره سنی
استحصاله یاردم ایتمکده اولوب امیر المؤمنین و خلیفه رومی زمین
✽ السلطان الغازی عبدالمجیدخان ثانی ✽ ادام الله بقاه افندمز
حضرتلرینک سایه شاهانه لرنده وزیر حایه ملوکانه لرنده علوم
و فنونک کوردیکی تشویقات ایله از زمان ایچنده بولدیغی ترقی
تعریف و توضیحدن مستغنی اولوب نیات و مقاصد خیریت ایات
جناب ملوکانه یه توفیق حرکتله او یولده خدمت و جیه ذمت
عبودیت اولغین اول و آخر بو وجیه نك ایفاسته بذل مقدرت
اولندیغی کبی تدقیقات مذکوره نتیجه سنک تعمیم منفعتی ضمنده
اشبو اثر مختصرک دخی تحریرینه شروع و (میران العقول
فی المنطق و الاصول) تسمیه اولندی •

عصر معارفحصر حضرت پادشاهیده جلوه کر ساحه
ظهور اولان نتیجه بدایع اثار ارسنده بونک پک ناچیرانه
و مورانه بر شی اولدیغی اشکار ایسه ده بوده و ارسون ساحه
علم و هنرده بر مورک اثری اولیورسون !
مقصد عاجزانه معیار سدادک نتیجه سی اولان بو اثر عاجزانه
ایله او معیاری استعمال ایده جک اولنلره دلالت و علم منطق

مکملاً تعلیمی متکفل اولان او دستور مجلدن استفاده ارزوسنده
بولنلاره ارايه طريق سهولتدن عبارتدر :

ایمدی قضیه و صور و مواد اقیسه کبی ابحاث اصلیه
منطقیه معیار سدادده مکمل اولدیغندن تفصیلی ایستیانلره
اورایه مراجعته دلالت اتمک اوزره بوراده ابحاث مذکوره
مختصراً تحریر اولنه جقدر وهله بک چوق برلری معیار سدادک
ایحاثنی خلاصه واختصاردن وبعض جله لرینی همان اولدیغی
کبی نقل الملکندن عبارت اوله جقدر .

معلومدرکه بر اراق فرق سوفسطائیه اورته دن چکیلد .
بکندن منطقه مقالات بختک وسائر من حیث الماده ابحاث
منطقیه نك تطبیقاتی ازالمسی اوزرینه تاریخ این خلدونده دخی
بیان اولدیغی اوزره متأخرین منطقیون اول بختک تفصیلنده
اهمال ایدر اولمشرایدی . حالبوکه زمانمزده علوم وفنون ترقی
ایلدیکه مسائل حکمیهده تکرر ایدوب ارا وافکار حکما بالطبع
تشدت وتنوع ایشدر . بو صرهده ایسه تکرراً طوائف
سوفسطائیه دخی میدانه چیغمله ابحاث مذکوره نك قیمتی
آرتمشدر بناء علیه بورساله جکده مقالات بختنه دخی آروجه
اشارت اولتمشدر . ومنطقک علوم وفنونه تطبیقتدن عبارت
اولدیغی حالده بزده هنوز جمع وتهذیب اولتمیوب اوروپاده
ایسه فنون حاضره نك ترقیاتنک اساسی وجیع علومک مدخل
ومباسی عد اولنان اصولک مختصراً جمع وتحریرینه واصول

علوم شرعیہ تک دخی بونلرک ارہ سندنہ کی موقع و مناسبی تعینہ
 ایتدار اولمشدر . وعصر حاضرک ترقیات مهمہ سندن اولان
 منطقک جبرہ تطبیقی و منطق ماکنہ سی کی فکر و نظره دائر
 بعض اعمال بدیعہ دن بولنان اختراعات و کشفیاتک منطقہ ملکہ
 و عمارتہ یہ بعض مرتبہ یاردم ایتسی ملحوظ بولندقدن بشته بعض
 مجددین طرفدن اشبو کشفیات منطق اساسجہ تغیراتی مستلزم
 اولان ترقیاتدن عد اولندیغندن بونک بر مبالغہ دن عبارت
 اولدیغی مطالعه و تدقیقہ ظاہر اوله جغندن ذیلا انلردن دخی
 رازجق بحث اولتیق تنسیب قلمشدر .

شمذیلک یازبله ییلن بعض پارچہ لری تقدیم قلمغله تفضیح
 ایدہ جک بر وقتلری اولدیغی حالده مطالعه سنہ نزل ایدوبده
 مقصد مشروحک استحصالنہ الوردیکی تصدیق یورلدیغی حالده
 کندیمی اسم عاجزانہ مه منسوب اولان معیار سداد ایلہ بحق افتخاره
 کسب لیاقت ایتش عد ایدہ جکم .

علی سداد

Ahmet Cevdet paşanın cevabı

جواب

مقدما معارف عمومیه نظارت جلیله سی دائره سنده تشکیل اولنان قومیسبونک تنسیب وتکلیفنه مبنی مکاتب عمومیه ده تدریس ایچون علم منطقدن لسان عثمانی اوزره برساله تألیف ایتشیدم .

سن اوزمان منحصراً علوم ریاضیه وحکمت طبیعیه ایله مشغول ایدک . منطق ایسه معیار علوم اولدیغندن تعلیمی اهم وازم اولمق حسیدله سنی بوفن جلیک تحصیلنه تشویق ایچون رساله مذکوره سنک نامکه نسبتله معیار سداد تسمیه اولمش و بومقصدی مکمل اولمق اوزره فن ادابدن آداب سداد نام رساله دخی قلمه الیش ایدی .

شمدی علم منطقدن برساله تألیفنه موقعیتک معیار سدادک تألیفنه مصروف اولان سعی وامکمک مکافاتنی عد اولنه یله جکی جهته بنجه نه مرتبه موجب مسار وافخار اوله جفتک بیان تفصیلنه حاجت کوره مم .

اول باول ریاضیات ایله اوغراشمقده خطا ایتماش و بریا کلش بوله کیتماش اولدیغکز دخی بو اثرکز ایله ثابت اولمشدر .
واقعا علم منطق علوم حکیمیه نک مقدمه سی مثابه سنده اولدیغنی جهته دیگر علملردن مقدم تحصیلنی لازم کلور سنده علم هندسه مستنادر . چونکه براهین هندسیه طبیعی قواعد

منطقه اوزره مرتب اوله رق او قدر جلی و او مرتبه شایسته
 اشتباهدن بریدر که منطق او قوماش طلبه ننگ اذهانی انری بلا
 تردد قبول و یقین ایدر و مبتدیلر اشکال هندسیه بی الواح تعالیم
 اوزره رسم ایده ایده اشکال منطقه بی دخی بالسهوله الواح
 اذهانده ترتیبه کسب استعداد ایدر لر . و ذهنلری اشکال هندسیه
 ایله مسلك سداد واستقامته آشفله فنون سائره بی تحصیل ایدر کن
 بیهوده خیالات ایچنه طالب قائلر .

بناءً علی ذلك هر فندن اقدم حساب و هندسه او قوتتی
 قدمای حکیمانک معنادی ایدی . حتی اسکیدن یا بلش اولان
 کتب منطقه یده هندسه دن مثاللر ایراد اولنه کلشدر .

از جمله بین الطلبة متداول اولان متن شمسیه ده قضیه نظریه بی
 تمیل ایچون مثلثک اوج زاویه سی ایکی قائمه یه مساویدر
 مسئله سی ایراد اولمشدر . مثال ایسه مثل لهک الک واضح
 جزئیاتندن اولق لازم کلدیکندن متن شمسیه اولجه هندسه
 او قومش اولان طلبه یه او قوتدیرلق اوزره یا بلش اولدیغی
 اکلاشیلور . سید شریف دخی حاشیه کبراسنده هر فندن اقدم
 هندسه او قوتتی اسلافک عادتی اولدیغی جهتله کتب منطقه
 بویله هندسه دن مثاللر کتور مکده اولدقربی بیان اولمشدر .

کتاب اقلیدیسده مندرج اولان اشکال دن فضله بر شکل
 بولنه مدیغی کی کتاب ارسطوده مندرج اولان اشکال وضروب
 قیاس و انواع و احکام قضایان بشقه برشی بولنه ماز .

قط (تزايد العلوم بتلاحق الافكار) قاعده سنجه هندسه نك
 تطبیقاتندن نیجه علوم نافعہ ظهوره کلدیکی کبی علم منطقک
 تطبیقاتندن دخی نیجه معلومات مفیده استحصال اولنه یله جکی
 دخی انکار اولنه ماز . یو بولده اوروپا منطقچیلرینک استحصال
 ایتدکاری فوایدن کز یزاده شایان تقدیر و تحسین اولان اصول بجنی
 علم منطقه علاوه ایتلریدر . واصول اگرچه قدمای حکمانک
 اثارنده متفرقا وارایسه ده هر علمک اصولنی فن منطقه تطبیق ایله
 ضبط و تدوین ایتمشرایدی . اوروپا منطقچیلری ایسه بوتطبیقاتنی
 اجرا ایله هر علمک اصولنی ضبط و تدوین اتمشردر .

قط دیده حقایق دیده ایله باقیلور ایسه بوده اساساً یکی
 برشی دکدر . زیرا علومک اصوله تطبیق فکری ابتدا قهها
 بیننده ظهور ایدوب اصول قهه نامیله بر علم تدوین اولمشدر که
 علوم اسلامیه ایچنده ک دقیق بر علم جلیل القدردر .
 كذلك علم حدیثک اصولی جمع اولنه رق علم اصول حدیث
 تدوین اولمشدر .

علم کلام دخی عقائد اسلامیه نك اصولی دیمکدر .
 مع مافیه اوروپا منطقچیلرینک علوم حکمیدن هر برینی
 منطقه تطبیق ایله اصولنی تحری ایدرک اصل الاصول اولوق
 اوزره بر فن مخصوص یا یوب منطقه علاوه ایتلری ترقیات
 علیه دن معدوددر .

اما منطقک جبره تطبیق کرک محاورات ناسده و کرک علوم

و فنونده مستعمل و متداول اولان قضیهلرده اراییلان عقد وضع
 و جلدن غفلته مبنی اولدیغی جهتله مهم برترقی عد اولنه ماز .
 منطق ماکنه سی ایسه بر نوع ملعبه دن عبارتدر . قطع بو
 مباحثک تدقیق و محاکه سی معارف عثمانیه یه بر علاوه جدیده
 اولدیغدن بوتألیفک عصر محاسن حصر همایونده نوبنو میدانه
 چیقان اثار مقبوله یه بر لاحقته جیلده در .
 همان کتابکی اکیاله چالش الله موفق ایلیه .
 احد جودت

ALİ SEDAT'IN SUNUŞ YAZISININ SADELEŞTİRİLMİŞ ŞEKLİ

Sırf âciz istifadem için yazılmış ve lütfedilip âciz adımla adlandırılmış olan “*Miyâr-ı Sedad*” ve “*Âdab-ı Sedad*” adlı iki kıymetli eser övünmeme en büyük sebep olduğu halde buna karşılık borcum olan teşekkürün yerine getirilmesine gücüm yetmiyor.

Bunun için bu borcun ödenmesini, o eserlerin gösterdiği yolda yani mantık ve münazarada ilerlemeğe çalışmak şeklinde düşünerek bunları anlamağa ve böylece o doğruluk ölçüsünden istifadeye çalışmıştım. O istifadenin ise şekil ve manâların hafızaya yerleşmesinden ibaret olması adı geçen eserlerin kütüphanede diğer eserler arasında bulunmasından pek de farklı olmayacağından “*Miyâr*”ın, ölçüsünü tespit ettiği sahalarda kullanılmasıyla gâyesinden istifadeye gayret olunmuştu. Gerçekten bu yolda kendimce çok büyük istifadeye ve hakikatleri anlamakta bir yardımcıya sahiboldum ki bunun izahı, düşüncemin hal tercümesini yazmayı gerektirdiği için bir de bu şekilde baş ağrıtmaktan çekindim.

Kıscacı bu eser vasıtasıyla düşüncemin sevk olduğu tarafa meylederek mantık biliminin incelikleri üzerinde çalıştım. Çeşitli mesleklerce mantık meselelerinin nasıl görüldüğünü araştırdım. Bu cümleden olarak bugün teknik ve sanatların merkezi olan Avrupa’da geçerli olan mantık’ı da gözden geçirdim ve bizim mantık’la karşılaştırdım. Bu yolda topladığım bilgileri “*miyâr*” a vurdum. Halis ayarlı olanları ayırmağa gayret ettim.

Diğer taraftan devir de bu çalışmanın meyvesini toplamağa müsaittir. Mü’minlerin Emiri ve Yeryüzünün Halifesi Sultan Gâzi İkinci Abdulhamid Han (Allah onun bekasını devam ettirsin) Efendimiz Hazretlerinin sâyelerinde Hükümdarlığa lâıyk vezir himayesinde, bilimlerin gördüğü teşviklerle az zamanda kaydettiği ilerlemeleri tarif ve izaha gerek göstermez. Niyet ve maksatlarının hayırlılığı belli olan Padişah Cenaplarının arzusuna uygun olarak o yolda hizmet etmek kulluğun gereği olduğundan, er geç bu vazifenin yerine getirilmesine başlamak mukadder olduğu gibi bahsi geçen araştırmaların neticesinden herkesin faydalanması da düşünülerek bu eserin yazılmasına başlandı ve *Mizânu’l-Ukul fi’l-Mantık ve’l-Uşûl* adı verildi.

Padişah Hazretlerinin bilgiyle dolu devrinde ortaya konan nice güzel eser arasında bunun pek değersiz ve karınca işi bir şey

olduğu açık ise de, bu da varsın bilim ve hüner sahasında bir karıncanın eseri oluversin.

Âciz maksadım, *Miyâr-ı Sedad*'ın neticesi olan bu âciz eserle o ölçüyü kullanacak olanlara yol göstermek ve Mantık bilimini mükemmel olarak öğretmeği üzerine alan o kurallar mecmuasından faydalanmak arzusunda kolaylık sağlamaktan ibarettir.

Önerme, nicelik bildiren kelimeler ve kıyas gibi mantık'ın esas konuları *Miyâr'ı Sedad*'da mükemmel olduğundan tafsilât isteyenlere oraya müracaatı kolaylaştırmak üzere burada, sözü edilen bahisler kısa olarak yazılacaktır ve pek çok yerleri *Miyâr-ı Sedad*'ın bahislerini özet ve kısaltmaktan ve bazı cümlelerini hemen hemen olduğu gibi nakletmekten ibaret olacaktır.

Bilinmektedir ki bir aralık sofist firkaları ortadan çekildiğinden mantıkta mugalâta konusunun ve diğer bazı konuların uygulanmasının azalması üzerine *İbn-i Haldun*'un *Tarih*'inde de belirtildiği gibi müteahhirin mantıkçılar, o bahislerin üzerinde fazla durmaz olmuşlardı. Halbuki zamanımızda ilim ve teknik geliştikçe hüküm meseleleri de çoğalıp filozofların görüş ve düşünceleri tabiatıyla çeşitli olmuştur. Bu sırada tekrar sofist grupların da meydana çıkmasıyla sözü edilen konuların kıymeti artmıştır. Bu sebepten bu kitapçıkta mugalâta bahsine de ayrıca yer verilmiştir. Mantık'ın bilimlere uygulanmasından ibaret olan metod (usûl) bizde henüz bir araya getirilip arındırılmamıştır. Avrupa'da ise şimdiki bilimsel gelişmenin esası ve bütün bilimlerin giriş ve temeli sayılan Usûl'ün, muhtasar olarak toplanıp yazılmasına ve şer'î ilimlerin usûlünün de bunların uygun yerinin belirlenmesine gayret edilmiştir. Zamanımızın mühim gelişmelerinden olan mantık'ın cebire uygulanması ve mantık makinesi gibi düşünce ve görüşe dair bazı güzel işlerden olan buluş ve keşiflerin mantık bakımından, meleke ve maharete bir derece yardım etmesi hatıra geldikten başka, bazı yeniciler tarafından bu buluşlar mantık'ın esasının değişmesini gerektiren gelişmelerden sayıldığından bunun bir mübalağadan ibaret olduğu ise okunması ve incelemesiyle ortaya çıkacağından ek olarak onlardan da biraz bahsetmek uygun görülmüştür.

Şimdilik yazılabilen bazı parçaları takdim edilmekte vakitleri olduğu bir zamanda okunmasına tenezzül edip de açıklanan mak-sadın elde edilmesine elverdiği onaylandığı zaman kendimi âciz

ismime nisbet edilen *Miyâr-ı Sedad* ile haklı olarak öğünmeğe lââyık olmuş sayacağım.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Cevabının Sadeleştirilmiş Şekli

Bundan bir müddet önce Maarif-i Umumiyye nezaretinde kurulan komisyonun uygun görmesi ve teklifiyle bütün okullarda okutulmak için mantık'a dair Osmanlı diliyle bir kitap yazmıştım.

Sen o zaman sadece matematik ve felsefe ile meşguldün. Mantık ise bilimlerin miyârı (ölçüsü) olduğundan okunması mühim ve gerekli olduğu için seni bu güzel dalda çalışmaya teşvik düşüncesiyle bahsi geçen kitap senin adına nisbet edilerek *Miyâr-ı Sedad* diye isimlendirilmiş ve bu maksadı tamamlayıcı olmak üzere âdaba dair *Âdab-ı Sedad* adlı kitap kaleme alınmıştı.

Şimdi mantık biliminden bir kitap yazmağı başarmış *Miyâr-ı Sedad*'ın yazılması için harcanan çalışma ve emeğimin mükâfatı sayılabileceği için bence ne derece sevinç ve öğünmeğe sebeb olacağını açıklanmasına ihtiyaç görmüyorum.

Öncelikle matematik'le uğraşmakta hata etmemiş ve bir yanlış yola girmemiş olduğunuz da bu eserinle sâbit olmuştur.

Gerçekte mantık bilimi, felsefî bilimlerin girişi yerinde olduğu için diğer bilimlerden önce okunması gerekirse de geometri bilimi bunun dışındadır. Çünkü geometrik deliller, mantık kurallarına göre tertip edilmiş olarak o kadar açık ve o derece şüpheden beridir ki mantık okumamış talebelerin zihinleri, onları tereddütsüz kabul eder ve yeni başlayanlar geometrik şekilleri yazı tahtaları üzerine çize çize mantık şekillerini de kolaylıkla zihin levhalarında sıralama kabiliyetini kazanırlar. Zihinleri geometrik şekillerle doğru düşünmeğe alışmakla diğer dallarda tahsil yaparken faydasız hayaller içine dalıp kalmazlar.

Bundan dolayı her bilimden önce cebir ve geometri okutmak eski filozofların âdeti idi. Hattâ eskiden yazılmış olan mantık'a ait kitaplarda geometri'den misaller verilegelmiştir.

Bu cümleden olarak talebelerin elinde bulunan Şemsiye metninde nazari önermeyi anlatmak için üçgenin üç açısı, iki dik açıya eşittir misâli verilmiştir. Misâlin, kendisi için misâl verildiği şeyin en açık bölümlerinden olması gerektiğinden Şemsiye metninin, önceden geometri okumuş olan talebelere okutturulmak üzere yazılmış olduğu anlaşılıyor. Seyyid Şerif de *Hâşiye-i Kübra*'sında her bilimden önce

geometri okutmak geçmişlerin âdeti olduğu için mantık kitaplarında böyle geometri'den misâller vermekte olduklarını anlatmıştır.

Öklid'in kitabında bulunan şekillerden fazla bir şekil bulunamadığı gibi Aristo'nun kitabında bulunan kıyas ve türlerinden ve önermelerin kurallarından başka bir şey bulunamaz.

Fakat "bilimlerin çoğalması düşüncelerin birbirine karışması iledir" kaidesince geometrinin uygulamalarından nice faydalı bilimler ortaya çıktığı gibi mantık biliminin uygulamalarından da nice faydalı bilgiler elde edilebileceği inkâr olunamaz. Bu yolda Avrupa mantıkçılarının elde ettikleri faydalardan en çok takdir ve beğenilmeğe lâyık olan, usûl (metot) bahsini mantık bilimine ilâve etmeleridir. Usûl her nekadar eski filozofların eserlerinde var ise de her bilimin usûlünü mantık'a uygulayarak yazmamışlardı. Avrupa mantıkçıları ise bu uygulamayı yaparak her bilimin usûlünü tesbit edip yazmışlardır.

Hakikati gören bir göz ile bakılırsa bu da esasen yeni bir şey değildir. Çünkü bilimlerin usûle uygulanması düşüncesi ilk önce fukahâ arasında ortaya çıkıp fıkıh usûlü adıyla bir bilim meydana getirilmiştir ki İslâmî bilimler içinde en çok dikkat isteyen kıymetli bir bilimdir.

Bunun gibi hadîs biliminin usûlü toplanarak hadîs usûlü bilimi meydana getirilmiştir.

Kelâm bilimi de İslâm akaidi'nin usûlü demektir.

Bu böyle olmakla birlikte Avrupa mantıkçılarının felsefî bilim-usûllerinden herbirini mantık'a uygulamak suretiyle usûlünü araştırarak usûlün aslı olmak üzere ayrı bir fen meydana getirip mantık'a ilâve etmeleri bilimsel gelişmelerden sayılmaktadır.

Mantık'ın cebir'e uygulanmasına gelince, gerek insanların aralarındaki konuşmalarda ve gerek bilim ve teknikte kullanılan ve geçerli olan önermelerde aranılan konu ve yüklem birbiriyle bağlanmasının bilinmemesine dayandığı için önemli bir gelişme sayılamaz. Mantık makinesi ise bir nevi oyuncaktan ibarettir. Fakat bu konuların incelenmesi ve üzerinde düşünülmesi Osmanlı Maarifine yeni bir ilâve olduğundan senin bu eserin Padişahımızın güzelliklerle dolu zamanında yeni yeni meydana çıkan makbul eserlere güzel bir ilâvedir.

Hemen kitabını tamamlamaya çalış. Allah muvaffak eyleye.

Ahmet Cevdet

Şimdi bu yazışmalara vesile olan mantık kitaplarının özelliğini belirtip sonrada bu yazılar ışığı altında iki mantukçımızın değerlendirilmesine çalışacağım:

Miyâr-ı Sedad'ın baş tarafında belirtildiğine göre, eser idadilerde okutulmak üzere yazılmış bir mantık ders kitabıdır.

Bilindiği gibi, mantığı bilim olarak ilk tespit eden Aristo olmuştur. Aristo'nun mantık kitaplarının Arapça'ya çevrilmesi ile İslâm dünyasında mantık çalışmaları başlamıştır. Çeviri devrinden sonra mantık alanında telif eserler de yayınlanmıştır. Büyük İslâm mantıkçıları arasında Fârâbî, İbn-i Sînâ, Fahrettin Râzî ve Seyyid Şerif'in adlarını sayabiliriz.

İslâm mantıkçıları mantık anlayışında Aristocudurlar. Mantık konularını işlerken Aristo'ya bağlı olmakla beraber, Aristo tefsircilerinden, Stoalılardan da yararlanmışlardır. Yazılan eserlerde, mantık konularının düzenlenmesindeki farklılıkla, yapılan ek ve çıkarmalar Aristo mantığının niteliğini değiştirecek ölçüde değildir. Van der Berg'in dediği gibi "İslâm düşüncesinde mantığın esasını Grek tefsircilerinin Stoacı ve Yeni Eflâtuncu temayüllerle değişmiş Aristo mantığı teşkil eder."²

Fârâbî—İbn-i Sînâ geleneğine uygun olarak ele alınan Aristo'nun mantık anlayışı 20. asıra kadar öğretim kurumlarımızda hâkim olmuştur.

İslâm medreselerinde okutulan mantık kitapları çok çeşitli ise de bunlar arasında klâsik diyebileceğimiz şu üç eser vardır:

1 — Esirüddin Mufaddal b. Ömer el-Ebherî (Ö. H. 663-M. 1264) nin *İsagoji*'si; ikincisi Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvîni (Ö. H. 675-M. 1276) nin *Risale-i Şemsiyye fi'l-Kavâidü'l-Mantıkıyye*'si ve üçüncüsü de Abdurrahman el-Ahderî'nin 1533'te yazdığı *El-Süllem el-Münervak* adlı manzum eseridir³.

Bu kitaplar daha çok öğretim amacıyla yazılmış ve metafizik konulardan oldukça arındırılmıştır, bunlar arasında en çok tutunan *İsagoji*dir. Sonraki mantıkçılar bu kitabı esas olarak eserlerini yazmışlardır.

² Van der Berg, *Encyclopédie de l'Islam*, Mantık maddesi.

³ H. Ragıp Atademir, *Porphirious ve Ebherî'nin İsagojileri*. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi IV. s. 463.

İslâm medreselerinde bilim dili Arapça olduğu için mantık kitapları da Arapça yazılıyordu. Mantık kitaplarının Türkçe yazılmasına 19. asrın 2. yarısından itibaren rastlıyoruz. Bu arada oldukça çok denecek sayıda Türkçe mantık kitabı yazılmıştır. Bunların ana kaynağı *İsagojî*dir. *İsagojî* ya tercüme edilmiş ya şerh edilmiş veya onun plânı ele alınarak yeniden yazılmıştır. İşte Ahmet Cevdet Paşa'nın 1877'de yayınladığı *Miyâr-ı Sedad* bu seri içerisinde.

Cevdet Paşa bu eserinde geleneğe uygun olarak girişte sözü (lafız) ele almış, kelimelerin farklı delâletlerini göstermiştir. Daha sonra mantık konuları *Tasavvurat* ve *tasdikât* diye iki ayrı bölümde incelenmiştir.⁴ *Tasavvurat* bölümünde 5 tümel ve tanım; *tasdikât* bölümünde de önerme, kıyas ve ispat şekilleri yer alır.

Miyâr-ı Sedad, Ebherî'nin *İsagojî*sinin plânı ele alınarak yazılmıştır. Ebherî'nin kitabı ise İbn-i Sînâ'nın mantık eserlerinin bir kısaltmasıdır.⁵ Cevdet Paşa'nın mantık kitabının özelliği, Türkçe olarak kaleme alınmış olmasıdır. İdadilerde ders kitabı olarak yazıldığı için konuların ayrıntılarına girilmemiştir. Bol misâller ve kolay anlaşılır bir üslûpla kaleme alınmıştır. *Miyâr-ı Sedad* için geleneksel tarzda bizde yazılmış en iyi kitaptır demek mübalağa sayılmaz.

Cevdet Paşa ispatın dayandığı öncüllerdeki önerme türlerini anlatırken bir konuda kendinden önceki mantıkçılardan farklı bir açıklama yapıyor. Bu açıklamayı yaparken fikrin kendisine ait olduğunu “rey-i itikad-ı fakîre göre” diyerek belirtiyor.

Geleneksel olarak mantık kitaplarında ispatın dayandığı öncüllerdeki önerme çeşitlerinde “yakiniyyât” * bedîhiye ve nazariyye diye ayrılıp incelenirken bedîhiyye'nin “evveliyyat, fitriyyat, müşahadat, hadsiyyat, mücerrebât ve mütevâtirât” diye altı tür anlatılır. Fakat bunlar aralarında bir ayırmaya tabi tutulmazlar. Cevdet Paşa “bedîhiyye (apaçıklık) yi “bedîhiyye-i akliyye” (aklî apaçıklık) ve “bedîhiyye-i hariciyye (dış apaçıklık) diye ikiye ayırıyor.

Aklî apaçıklık: Bu cins önermelerin tasdiklerinde akıl harice danışmaz. Diğer mantıkçıların “evveliyyât” ve “fitriyyât” dedikleri

⁴ İbrahim Makdour, Mantığın tasavvurât ve tasdikât diye iki ayrı bölüme ilk defa Fârâbî tarafından ayrıldığını söylüyor. Bkz. İbrahim Madkour, *L'Organon d'Aristo de dans le Monde Arabe*, s. 54.

⁵ İbrahim Madkour, *a.g.e.*, s. 292.

* Yakiniyyât: Gerçeğe uyan sabit ve şüphe götürmeyen önermeler.

apaçıklık bu türdendir. Bu apaçıklığın ölçüsü Cevdet Paşa'ya göre "bir şey hem vakidir hem gayri vakidir olmaz" önermesidir. Bu esas önermede şu dört apaçıklık çıkar: "vaki vakidir", "gayr-ı vaki gayr-ı vakidir", "vaki gayri vaki değildir" ve "gayr-ı vaki vak-i değildir" Apaçık önermeler bu dört önermelerden birine dayanır.

Dış apaçıklık: İç ve dış duyular vasıtasıyla hükmolunan önermelerdir. "müşahadat", "hadsiyyat", "mücerrebat" ve "mütevâtirât" bu türdendir. Bu önermelerde bazan hatalar olabilir.⁶

Cevdet Paşa bu ayrımı yaptıktan sonra bu tür önermelerin tahliline girişiyor. Aklî apaçıklığın, adlarını zikretmiyor ama, özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine dayıyor. Buna temel olarak gösterdiği ana önermeler aslında bu ilkelerin ifadesidir. Bu tür apaçıklığın "ulûm-u mütearife" dediği bilimlerde olduğuna sık sık işaret ediyor. Bu arada aritmetik ve geometride bu önermelerin hakim olduğunu söylüyor. Bu ifadelerde "ulûm-u mütearife"den matematiği kastettiği anlaşılıyor. Buna mantığı da ilâve etmek lâzımdır. Cevdet Paşa'ya göre buradaki apaçıklık akla dayalı olduğu için zorunludur. Dış apaçıklıkta aklî bir zorunluluk yoktur.

Böylece Ahmet Cevdet Paşa, akıl doğrusu ve olgu doğrusu ayrılığına dikkati çekmiş oluyor. Bilindiği gibi bu ayrım ilk defa açıkça Leibniz tarafından yapılmıştı.

Cevdet Paşa aklî apaçıklık dediği akıl doğrusu zorunlu olduğu için istisna kabul etmeyeceğini, hattâ buna ters düşen mucize ve kerametın de olamayacağını söylüyor.

"Binâen-alâ zâlik bedihiyat-ı akliyyeye münafi bir hadise nakil ve rivayet edilse bile bedaha reddolunur."

"Meselâ mucize ve keramet gibi harikûlade bir sebep ile içtimai nakızeyn vuku buldu denilse kabul ve tasvip olunamaz."⁷

Dış apaçıklık için bu zorunluluk yoktur. "bedihiyat-ı hâriciyyede mahmûlün mevzua sübutu akla zarurî değildir. Bu cihetle bedihiyat-ı hariciyye istisna kabul edilebilir".⁸

Bu ifadelerde Cevdet Paşa'nın tabiat bilimlerinde kanunların zorunlu değil de olumsal (contengent) olduğu fikrinde bulunduğu sonucu çıkarılabilir.

⁶ Ahmet Cevdet, *Miyâr-ı Sedad*, s. 100-107.

⁷ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s. 106.

⁸ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s. 107.

Aklî apaçıklık alanında istisnanın olmaması insan bahis konusu olduğunda doğrudur. Bu konuda mûcizenin de olamayacağı iddiası, mutlak varlık olan Allah'ın gücünün sınırlandırılması şeklinde olacağından böyle bir iddia mutlak varlık fikrine uymaz. Allah karşısında her şeyin mümkün olması mutlak varlığın mutlaklığı gereğidir.

*Mizânu'l-Ukul fi'l-Mantık ve'l-Uşûl**: Ali Sedat'ın bu eseri, Avrupa'daki yeni mantık akımlarında içine alan ilk Türkçe telif mantık kitabıdır. Bu eserin fikir tarihindeki yerini iyi belirtebilmek için Avrupa'daki mantık akımlarını o zamanki durumuna bir gözatmakta fayda vardır.

Rönesansla beraber gelişmeye başlayan tabiat bilimleri bir metod meselesi ortaya koyuyordu. İlk defa Petrus Ramus (1515–1572) mantığı bölümlere ayırırken kavram, hüküm ve akıl yürütmeden sonra metod bahsini mantığa eklemişti.⁹

Aristo mantığının esasını kıyas teşkil eder. Kıyasın metod olarak yetersizliği sebebiyle Bacon (1561–1626) ve Descartes (1596–1650) kıyasa karşı koyup yeni metodlar aradılar. Yeniçağın bu iki güçlü filozofunun metod üzerine dikkatleri çekmesinden sonra bilimlerde metod meselesi mantığın önemli bir bölümü haline geldi. Mantığın bu dördüncü bölümü ilk defa sistematik bir farkla Port-Royal (1612–1694) mantığında işlenmiştir.

Yeniçağda bilimlerin metod sorunlarının önem kazanması bilhassa öğretim amacıyla yazılan mantık kitaplarında, mantığın ana bölümleri ihmale uğramış, bilimlerin metodları konusu geniş yer almıştır. Böylece mantık adı altında daha çok bilim felsefesini ilgilendiren konular işlenmiştir. Bu durum birçok yerde günümüze kadar devam etmiştir.

Mantık kitaplarına metod bahsinin eklenmesi mantığın esasına birşey ilâve etmemiş, onda bir değişiklik yapmamıştır. Bizzat mantık alanında, Aristo mantığının dışındaki gelişmeler, mantığın sembolleştirilmesi yolunda olmuştur. Bu yeni mantık çalışmalarına, lojistik veya modern mantık adı verilebilir.

Modern mantığın ilk habercisi olarak Raymond Lulle (1235–1315) görülür.¹⁰ Lulle mantığı mekanik bir sanat olarak kabul ediyor,

* Bundan sonra bu kitaptan bahsedilirken kısaca *Mizânu'l-Ukul* diyeceğiz.

⁹ T. Katorbinski, *Leçons sur l'Histoire de la Logique*, A. Pcsmer çeviri, s. 104.

¹⁰ M. Boll et J. Reinhart, *Histoire de la Logique*, s. 7.

tamamen formel olma imkânını sezip bilmece gibi bir metoda başvuruyordu. Lulle'ün Leibniz (1646-1716) üzerinde etkisi oldu.¹¹ Leibniz mantıkta, akıl yürütmenin önermelerin içerikten tamamen sıyrılmış olarak, matematik gibi işlemlerini istiyordu. Bu ise yeni bir semboller sistemi icad etmek olabilirdi. Leibniz bu sisteme "characteristique universelle" diyor.

Asıl sembolik mantık çalışmalarını 19. asır İngiliz mantıkçıları başlattı. De Morgan (1806-1876), Boole (1815-1861), Stanley Jevons (1835-1882) bu çalışmaların öncüleridir. Bunlar cebirin işlem ve işaretlerini mantığa uyguluyorlardı. Yani bu mantıkçılar matematiği mantığa temel yapmak istiyorlardı. Cebirsel mantık (Lojique Algèbre) denen bu anlayış 1910'lara kadar sürdü.

Görülüyor ki, Ali Sedat'ın yaşadığı dönemde Avrupa'da Aristo mantık anlayışı yanında metodoloji ve cebirsel mantık çalışmaları vardır.

Türk kültür dünyasında *Mizânu'l-Ukul*'un yayınlandığı tarihteki durum ise şöyledir:

Fârâbi-İbn-i Sinâ geleneğine uygun olarak Aristo mantık anlayışı hakimdir. 16. asırdan itibaren Avrupa'da mantık içerisinde ele alınan bilimlerin metodları sorunundan, fikir hayatımız, ancak 1860'da İtalyan mantıkçısı Gallupi'den tercüme edilen bir mantık kitabı ile haberdar olmuştur. "*Miftâhü'l-Fünûn*" adı ile İtalyanca'dan çevrilen eserde ilk defa bilimlerin metod sorununa yer verilmiştir. Eserin çeviricisi belli değildir. Çevirici bilimlerin sınıflanması ve bilimlerin metodları ile ilgili daha geniş bilgi veren bir kısmı da ilâve etmiştir. *Miftâhü'l-Fünûn*'dan sonra metod bahsini ele alan ikinci kitap *Mizânu'l-Ukul* dür.

Modern mantık çalışmalarına gelince: *Mizânu'l-Ukul*'ün yayınına kadar fikir hayatımız bundan haberdar değildir. Boole eserini 1853'de yayınladı. Bu mantıkta Türkiye'de ilk defa Ali Sedat 1885'de yayınladığı *Mizânu'l-Ukul*'da bahsetti.

Bu tespiti yaptıktan sonra *Mizânu'l-Ukul*'u esas alarak Ali Sedat'ın mantıkla ilgili fikirlerini açıklayalım:

Ali Sedat *Mizânu'l-Ukul*'u, ülkemizde o zamana kadar yazılmış mantık kitaplarında çok farklı bir tarzda kaleme almıştır. Böylece fikir hayatımız Avrupa'da ortaya çıkan mantık ile ilgili birçok yeni

¹¹ J. Tricot, *Traite de Logique Formelle*, s. 307.

fikirlerden haberdar olmuştur. Ali Sedat önsözünde mantık konularını farklı şekilde ele almasını şöyle açıklamaktadır:

“... bu günün fünûn ve sanayinin mevki ve merkezi olan Avrupa’da mütedavil bulunan mantığı dahi mütalaa ve bizim mantıkla mukayese eyledim. Bu yolda istihsal eylediğim malûmâtı miyâra çektim, hâlisu’l-ayar olanlarını temyîze gayret eyledim.” Böyle bir tutum içinde yazılan *Mîzânu’l-Ukul*’da üç önsöz, bir mukaddime, dört kitap, bir ek (lâhika) ve bir muhtura vardır.

Önsözlerde mantığın tarihçesi ve tanımı verilmekte ve mantığın metafizik temeli araştırılmaktadır. Birinci kitap tasavvura, ikinci kitap tasdikata ayrılmıştır, böylece iki kitapta kavram, önerme, kıyas ve ispat şekilleri Fârâbî—İbn-i Sînâ geleneğine uyularak işlenmiştir. Bu konular kendisinin de önsözde dediği gibi Mi’yâr-ı Sedat’ın bir özettir. Bu kitaplarda yeni olan o zamana kadar bizde bilinmeyen İngiliz mantıkçıların ele aldıkları yüklem niceliğine yer verilmiştir. Ayrıca sayfa altlarında bazı terimlerin Fransızcaları da bildirilmiştir.

Üçüncü kitap metod sorunlarına ayrılmıştır. Burada Ali Sedat, matematik bilimler (Ulûm-u Riyâziyye), tabii bilimler (Ulûm-u Tabiiyye), tarihî bilimler (Ulûm-u Tarihiyye), şer’î bilimler (Ulûm-u Şer’iyye), dil bilimleri (Ulûm-u Lisâniyye) yi ele almış, bunların konuları, ilkeleri ve metodlarını göstermiştir. Önceden de dediğim gibi bu konular mantıktan çok bilim felsefesi içerisine girer.

Dördüncü kitap safsataya ayrılmış, çok kısa olarak “galatât” ve “mugalatât” anlatılmıştır.

Ekte (lâhika) cebirsel mantık ele alınmış, eserin sonuna koyduğu “Muhtura” da ise mantığın bir tür değerlendirilmesini yapmıştır.

Böylece *Mîzânu’l-Ukul*’un içeriğini başlıklar halinde belirttikten sonra şimdi Ali Sedat’ın bu konuları işlerken ne gibi yenilikler getirdiğini açıklamaya çalışacağım.

1. Mantığın Temellendirilmesi :

Ali Sedat, geleneksel mantık kitaplarında pek rastlanmayan bir konuya el atıyor; o da mantığa metafizik temel aramadır. Bu temeli ararken mantığı muhtevalı düşünür. Onun bilgiyle ilgili olduğunu dikkate alarak bilginin temellendirilmesini ele alıp, bilginin doğruluğunun dış dünyanın varlığına bağlı olduğu fikrinden hareketle dış dünyanın varlığı sorununu ele alıyor.

Ali Sedat'ın mantık tanımı şöyle: “Meçhulâta mûsil olması cihetiyle malûmâtтан bahseden bir ilimdir, yahut hakikate taallük etmesi itibarıyla sûret-i tefekkürden bahseden bir ilimdir.”¹² Birinci cümleyle mantığın muhtevalı, ikinci cümleyle şekilsel yönü dikkate alınmıştır. Klâsik mantık anlayışında mantıklı düşünmenin şekil ve muhtevası birlikte mütalaa edilmiştir. İslâm mantıkçılarında mantığın tasavvurat ve tasdikat diye ikiye ayrılması mantığın bilgiyle ilgisini gösterir. Mantıkî sonucun doğru olması için dayandığı öncüllerin doğru olması lâzımdır. Bu bakımdan doğru bilgi mantıkî düşünmede önem kazanmaktadır. Böyle bir anlayış içinde Ali Sedat şöyle diyor: “Netâic-i mantikiyenin sıhhat-i mebâdî-i mezkûrenin sıhhatine müteallik olup bu da vücûd-u hariciyenin sıhhatine müteallik olur.

“Binâen alâ hâzâ ilm-i kelâm ve hikmetin mukaddemesine konulduğu gibi mantığın mukaddemesine dahi şu meseleyi koymak lâyük olur. Hakayık-i eşya sabit midir, yani vücud-u harici var mıdır? Var ise bilinebilir mi?”¹³

Görülüyor ki Ali Sedat mantığın temelini dış dünyanın varlığına bağlamaktadır.

Ali Sedat dış dünyanın varlığı ve onun bilinmesi hususunda Septiklere karşı çıkararak dış dünyanın var olduğunu ve insanın doğru bilgi elde edebileceği kanaatini taşıyor. Septiklere itiraz ederek bu fikirlere şu yolla varıyor:

Ali Sedat'a göre, Septiklerin iddiaları şu iki şekilde ifade edilebilir: Biri, insan aklı kendisini nakzeder, diğeri insan aklı hakikate varamaz.¹⁴ Bunları şöyle cevaplandırıyor: İnsan aklının bir asırda kabul ettiğini diğeri asırda reddetmesi, hattâ aynı zamanda bir toplumda kabul edilenin diğeri toplumda reddedilmesi Septikler için delil olarak kullanılmaktadır. Bu delillere dayanılarak insanın hakikate erişemeyeceği iddiasına varılması için insanın kendi hatalarının aslımı bilememesi ve birşeyi red ile diğeri kabul eylediği zaman tercih yolunu ayırtedememesi gerekmektedir. Halbuki insan bir fikri red ile diğeri tercih etmesi tercih tarzını seçmesi ile olur ki bu da hata-

¹² Ali Sedat, *Mîzânu'l-Ukul* s. 13.

¹³ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁴ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁵ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 19.

sım bilmesini gerektirir.¹⁵ O halde insanın bazan hata etmesi hakikate varamıyacağıının delili olamaz. İnsan aklının farklı zamanlarda farklı bilgilere sahip olması aklın kendi kendisini nakzetmesi değil, bu aklın gelişmesidir.

Septiklerin herşeyden şüphe ederek insanın gerçeği bilemeyeceğini, hattâ dış dünyanın varlığını bile inkâr ettiklerini söylüyor. Şüphe sorununu Descartes gibi düşünerek aşmak istiyor. “İnsan herşeyden şüphe ettiği halde birşey olsun vardır ki anda şüphe etmek kabil olmaz. İmdi şüphe için sarfettiği say ve fikir ve nefsi şüphe ile hep kendisinin vücudunu ispat eder. Binâenaleyh insanın şüphe edemeyeceği şey kendi mevcudiyetidir,” Buradan dış dünyanın varlığına geçerek şöyle diyor!: “İnsan kendi mevcudiyetinden şüphe edemediği gibi hariçte kendisi gibi mevcudiyet-i zâtıyesinden şüphe edemeyen insanların vesair eşya-ı hariciyyenin dahi vücudundan şüphe edemez. İşte akl-ı beşerin böylece bazı hakâyka olsun isabeti zâhir olur.”¹⁶

Görülüyor ki, Ali Sedat mantığa temel ararken metafizik konulara giriyor ve mantıkî doğru ile bilgi doğrusunu ayırmadığı görülüyor. Böylece mantığı içerikli bir bilgi olarak kabul ettiği anlaşılıyor.

Dış dünyanın varlığını ispat ederken Decartes gibi işe başlıyor ama sonuna kadar onu takip etmiyor. Kendi varlığından dış dünyanın varlığına geçerken bir atlama yapıyor. Dış dünyanın varlığını ispat için bilinçten hareket edilince solipsizme düşülebilir. Descartes böyle bir hale düşmeyip realist kalmak için kendi varlığından dış dünyanın varlığına geçerken araya Allahın varlığını koyuyor. Dış dünyanın aldatici olmadığını belirtmek için “Allah beni aldatmaz”¹⁷ diyor. Ali Sedat’ın geçişinde ise boşluk vardır.

Ali Sedat İslâm kültür dünyasında bazı ehl-i sünnet düşünürlerinin mantığa yaptıkları itirazların sebebini açıklarken, onları haklı bulup itirazlarının asıl mantığa değil de mantuk bilimi içerisine karıştırılan metafizikle ilgili konuların olduğunu işaret ediyor. “. . . hakikat-i halde ise o mîzân-ı akl olan mantığı, izah ve ispat olunmayan efkâr-ı metafizikiye ile taklit etmek caiz olmayacağından ehl-i sünnetin bu bâbdaki isabetleri zâhirdir.”¹⁸ Bu hükmü ile mantığın meta-

¹⁶ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁷ Decartes, *Metafizik Düşünceler*.

¹⁸ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 5.

fizikten ayıklanması taraftarıdır. Biraz önce, Ali Sedat'ın mantığa metafizik temel aradığını gördük. Bir yandan mantığa metafizik temel ararken diğer taraftan da onun metafizikten ayrılması gerektiğine inanıyor. Bu iki fikir arasında çelişme olduğu açıktır. Bahis konusu çelişki, mantığın kâh içerikli kâh içeriksiz kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Öyle görülüyor ki, Ali Sedat'ta bu iki fikir çarpışma halindedir. Bir yandan geleneğe bağlı olarak mantığı içerikli olarak kabul ediyor, diğer taraftan mantığın içeriksiz bir bilim olduğu gerçeğini sezmiş görünüyor. Mantıkla metodun farkını açıklarken de bu durum sezilmektedir. "Mevzu ve gaye değiştikçe usûl dahi değişir, lâkin mevzu değişmekle zihin değişmez. Mevzu ne olursa olsun fikir her halde bazı kavanîn-i külliyyeye tabi olur. Binâcnaleyh usûl-u ulûm bir kanuna tabi olmakla müşterek olur. Fikrin tâbi olduğu kavânini tayin mantığa ve işbu kavanînin muhtelif ulûma tatbik eyleme usule aittir. Bu halde mantık aslu'l-usûl olmuş olur."¹⁹ Bu ifadeden mantığın formel bir bilim olarak kabul edildiği anlaşıl-maktadır.

Mantığın içeriksiz bir bilim olduğu fikri yenidir. Yeni mantık akımlarının hareket noktası bu fikirdir. Ali Sedat'ın bu yoldaki sezışı bir ileri görüşlülük olarak kabul edilmelidir.

2. *Yüklemnin Niceliği :*

Klâsik mantıkla yüklemli önermelerin yalnız konusunun nice-liği dikkate alındığında önermeler, nicelik bakımından tümel, tikel, tekil ve belirsiz diye dörde ayrılmış; fakat tekil önerme tümel önerme gibi, belirsiz önermede bazan tikel ve bazan tümel kabul edilerek esas itibariyle tümel ve tikel diye ikiye ayrılmıştır.

19. asır İngiliz mantıkçıları yüklemnin de niceliği olabileceğini düşündüler. Bu fikri ilk defa 1833'te George Bentham ileri sürdü ve Hamilton geliştirdi. Böylece nicelik bakımından önermelerin sayısı da dörde çıktı:

- 1 – Konusu ve yüklemi tümel olan (Toto-totale)
- 2 – Konu tümel, yüklemi tikel olan (Toto-partielle)
- 3 – Konu tikel, yüklemi tümel olan (Parti-totale)
- 4 – Konu tikel, yüklem tikel (Parti-partielle)

¹⁹ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 12-13.

İngiliz mantıkçıların bu görüşünden bizde ilk defa bahseden Ali Sedat olmuştur.²⁰

Yukarıdaki dört önermenin olumlu ve olumsuz halleri de dikkate alınınca sekiz tür önerme ortaya çıkar. Ali Sedat bu sekiz tür önermeyi misallerle açıkladıktan sonra bunun yeni bir şey olmadığını, yüklem niceliğinin eskiden de düşünüldüğünü fakat bunu “münharifattan” adettiklerini nazarı dikkate almadıklarım belirterek De Morgan,²¹ Mill ve Paul Janet’in²² Hamilton’a yaptıkları itirazları naklediyor.

3. Metodla ilgili sorunlar :

Bilindiği gibi klâsik mantık akıl yürütme yollarından dedüksiyonun üzerinde çok durur. Aristo mantığının bel kemiğini teşkil eden kıyas bir dedüksiyon yoludur. Diğer bir akıl yürütme yolu olan tümevarım Yeniçağ felsefesinde metod sorunları bahis konusu olduğu zaman önem kazanmıştır. Tabiat bilimlerinde kanuna varmak için başvuru olan yol tümevarımdır. Bilimlerde metod konusu mantığa bir bölüm olarak eklendikten sonra tecrübe metodunda başvuru olan yol tümevarım üzerinde durulmuştur. Tümevarımın değeri önemli bir felsefe sorunu olarak zihinleri meşgul etmiştir.

Avrupa’da ortaya konulan bazı fikirlere dayanarak tümevarım hakkında, bizde, tartışmayı ilk defa Ali Sedat başlatmıştır. Ali Sedat klâsik mantığın bilinçli bir taraftarıdır. Bu bakımdan tümevarımı kıyastan daha önemli sayan görüşe karşı çıkmıştır. Bu hususta İngiliz mantıkçılarından bahisle şöyle diyor: “İngiliz meşahir-i ulemasından Stuart Mill ve Herbert Spencer derler ki: bî hasabü’l-madde istikra kıyastan ehemm ve temsil de istikradan akdemdir. Zira her kıyasın mukaddemleri bir küllînin efrâdı hakkında bir hükmü mutazammun olduğu halde işbu hüküm efrâd-ı mezkûrenin tetabbuu mütalaasından sonra hadis olur.”²³ Bunu şu misalle açıklıyor. Meselâ insan, bir bilgisi olmadan, elini ateşe dokundurduğunda eli yanar. Ateşin vasıflarını zihinde saklar. Başka bir yerde ateşi görünce aynı vasıflar bunda da var bu da yakıcıdır (analoji-temsil) hükmüne varır. Sonra bu hüküm genişleterek her ateş yakıcıdır genel hükmüne erişir (tümeva-

²⁰ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 87 ve dd.

²¹ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 94-95.

²² Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 247 ve 248’deki not.

²³ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 99.

rım). İnsan böyle bir hükmü dış dünyadaki düzene dayanarak verir. İşte kıyas bu genel hükme dayanılarak yapılır.

Ali Sedat diyor ki: Yeni mantıkçıların tümevarım hakkında ileri sürdükleri en önemli husus şudur: Madem ki kıyasın öncüleri analogi ve tümevarımla tespit ediliyor o halde kıyas kendi başına hiçbir şeyi keşif ve ispat edemez, esas olan tümevarımdır. Böylece kıyasın değeri düşürülmek istenir.

Bu fikre şöyle karşı koyar: “Halbuki delillerin maddeleri onların dediği gibi istikra tariki ile bilinmek lâzım gelirse bile, bundan kıyasın kıymetinc hanel gelmez. Yine kıyas mukaddemata göre netice verir. Lâkin istikrada istilzam tam bulunmadığında her zaman mukadde-matına göre netice vermez. İşte indel mütekaddimîn kıyasın kıymeti ve ehemmiyeti bundan ileri gelir.”²⁴

Ali Sedat kıyasın temelinde tümevarımın bulunduğu fikrini ileri sürenlerin analogi ve tümevarımla sezgi (hads) ve gizli kıyası karıştırdıkları kanaatinde-dir. Kıyasın temelinde asıl sezgi ve gizli kıyasın bulunduğu kanaatinde-dir.

“Her ateş yakıcıdır” genel hükmüne eski mantıkçıların sezgi (hads) ile varıldığını söylediklerini, halbuki bazı İngiliz mantıkçıların böyle bir hükme tümevarımla varıldığını ve bu hususta tabiattaki düzene dayandıklarından bahisle sezgi ve kıyasın, tabii düzene tümevarımdan daha genel ve daha kapsamlı olduğundan tercih edilmesi gerektiği belirtiliyor.²⁵

Kıyasın temelinde tümevarımın bulunması fikri kıyasın değerini düşürdüğü endişesiyle Ali Sedat’ı rahatsız etmektedir. Kıyasın öncülerinin tümevarımla değil “hads” ve gizli kıyasla tespit edildiği kanaatinde-dir. Gizli kıyasın öncülerin tespitinde rolünün nasıl olduğunu açıklamıyor fakat “hads”dan ne anladığını biliyoruz. Önermeleri incelerken bu konuyu da ele alıyor. “Aklın hads denen bir hali vardır. Bir nev’in bir veya bir kaç ferdinde müşahade eylediği bir hükmün, o nev’in sair fertlerinde de bulunacağına bununla hükmeder ve cüz’i malûmâtтан külli malûmâtı bu suretle elde eder. Hads fikre mukabil olup zihnin suret-i intikalinden ibaret bir melekesidir. Bu meleke insanın doğduğu zamandan itibaren icra-i tesirden hali kalmayıp hususî kanunlar hükmü altında muntazam bir surette cereyan

²⁴ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 100.

²⁵ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 101.

eden haricî hadiselerin intizamına itimat etmesi üzerine hasıl olur.”²⁶ Görülüyor ki, İngiliz mantıkçılarının tümevarım dedikleriyle Ali Sedat’ın “hads” dediği hadise aynıdır. Her ikisi de tabii düzene dayanıp, özel halde tümel hal hakkında hüküm vermektedir.

Kıyasın temelinde tümevarımın bulunuşu onun değerini düşürmez. Aristo da kıyasın temelinde tümevarımın bulunduğunu söylüyordu. “O halde bize ilkeleri bildirenin gerekli olarak tümevarım olduğu apaçıktır.”²⁷

Bilimlerin metodları :

Bizde bilimlerin metodundan ilk defa bahseden eserin “*Miftâhü'l-Fünûn*” olduğunu söylemiştik. Gerek kitabın aslında ve gerek mütercimın ilâvesinde genel olarak metod sorunları ele alınmıştır. Bilimleri teker teker ele alıp onların konu ve metodlarını işleyen ilk eser *Mizânu'l-Ukul*'dür. Ali Sedat matematik bilimler, tabii bilimler, tarih bilimleri, ilâhiyat, şer'î bilimler, dil bilimleri başlığı altında ele aldığı bilimlerin konuları, ilkeleri ve metodlarını inceler. Bunlar daha çok bilim felsefesini ilgilendiren konulardır. Fakat bu konular Avrupa'da da mantık kitapları içinde incelenmiştir.

Ali Sedat *Mizânu'l-Ukul*'ün üçüncü kitabı olan metod konusunu ele alırken yukarda zikrettiğim bilim grupları içerisinde bu ilimlerin konu, gaye ve metodlarını ele alıp bunların bir tür değerlendirmesini yapmaktadır. Matematik, tabiat bilimleri, tarih bilimleri bahislerinde Avrupa'da beliren fikirleri nakletmiştir. İlâhiyat ve şerî bilimlerde ise bizde evvelce bu konularda ileri sürülen fikirler ele alınmıştır.

Bu üçüncü kitap daha çok bir bilim felsefesi niteliğindedir. Ben burada Ali Sedat'ın bilim felsefesi ile ilgili olarak bizde ilk defa ele aldığı konulara temas etmeyip bunların yalnız metodla ilgili bulunan ve kendisiyle fikir hayatımıza ilk defa giren konulara işaret edeceğim.

Önceden belirttiğim gibi, fikir hayatımız, bilimlerin metodu meselesinde ilk defa *Miftâhü'l-Fünûn*'la haberdar olmuştur. Bu kitapta meseleleri genel olarak ele alınmış gözlem, deney, varsayım, sınıflama, analoji, tümevarım tanım ve ispattan bahsedilmiştir.

²⁶ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 65.

²⁷ Aristo, *Organon IV*, 2. *Analitikler*, Atademir Çevirisi, s. 165.

Bilimleri ayrı ayrı ele alarak konunun işlemlerini ilk defa Ali Sedat yapmıştır.

Matematiğin metodu ispattır. Tahlil ve terkip ile iki ispat şekli önceden *Miftâhü'l-Fünûn*'da bahsedilmişti. Ali Sedat buna ilâve olarak üçüncü bir ispat şekli olan olumsuz indirgeme metodunu (iptal-ı nakîz ile intacı matlûp eden burhan – La démonstration par l'absurde ou la démonsration par impossible) ele alıp bu vesileyle Port-Royal mantıkçılarının fikirlerine temas ediyor ki oldukça ilginçtir.

Port-Royal mantığında Öklid'in kullandığı imkânsızla ispat metodu yeterli bulunmaz. “Bu yolla ispat zihni ikna edebilir, ama onu aydınlatamaz. Zira zihnimiz birşeyin yalnız ne olduğunu değil fakat niçin olduğunu bilmezse tatmin olmaz. Bu da imkânsıza indirgeme yoluyla elde edilemez.” Böyle düşünen Port-Royal mantıkçıları bu ispat yolunu tamamen reddetmezler, diğer önermelerin “corrolaires”leri olan önermelerin yahut bizzat açık olan veya başka yollarla önceden ispatlanmış önermelerin olumsuzlarının ispat için işe yaradığını, bu yolun pozitif olarak ispat edilebileceği hallerde kullanılmasının yanlış olduğunu söylerler.²⁸

Ali Sedat olumsuz indirgeme yoluyla ispatı küçük gören Port-Royal mantıkçılarına sert tepkilerde bulunuyor. “Birşeyin nakizini iptal ile matlûbu intac eden kıyâs-ı hulfiyi reddetmek tenakuz ve ahkâm-ı kazayâyı ve binâenaleyh kanun fikrini reddetmek olacağından Porruyalistlerin bunun üzerine mantığın esasını bile reddetmiş oldukları...”²⁹

İmkânsıza indirgeme metodu mantığın çelişmezlik ilkesi ile üçüncü halin imkânsızlığı ilkesine dayanır. Bunlar ise mantığın temel ilkeleridir. Ali Sedat bu mantığa sıkıdan sıkıya bağlı olduğundan, kanaatine göre, bu ilkelere dayanılarak yapılan bir ispat şekli kesin bilgi verir. Bundan şüphe etmemek lâzımdır. Bu yolla elde edilen sonuç dış varlığa uygulandığında da kesindir. Bu hususu şöyle ifade ediyor: Matematik ispatların hepsi kesin oldukları gibi dış dünyaya uygulamalarında da kesin hükümler ifade ederler. Dış dünyada akla aykırı hiçbir şeye tesadüf edilmemiştir³⁰.

²⁸ Arnold, *Lart de Penser*, s. 401.

²⁹ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 133.

³⁰ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 132.

Tabiat bilimlerinde tecrübe metodu açıklanır. Tecrübe metodunun çeşitli safhaları gözlem, varsayım, deneyim, tümevarım anlatılır. Bu konular Miftâhü'l-Fünûn'da da vardır. Ali Sedat farklı olarak ilk defa Bacon tarafından tespit edilip Stuart Mill tarafından geliştirilen deneyim yollarına yer verir. Mill'in adını anmaksızın onun ortaya koyduğu uygunluk metodu, ayrılık metodu, beraber değişmeler metodu ve tortu metodunu anlatır.

Ali Sedat Avrupa'da mantıkla ilgili yeni görüşlere metod meseleleri hariç katılmamaktadır. Metod çalışmalarından övgüyle bahseder. Metod bahis konusu olduğunda Bacon ve Decartes'in Aristo mantığına yaptıkları itirazları asıl Aristo mantığına değil onun bozulmuş şekline olabileceği kanaatindedir. "Mantık bir alet-i kanuniyye olup fikrin sahih ve fâsidini tefrik ve temyize ve malûmâtтан meçhulâta tevessüle hizmet eyler ise de daima neticenin sıhhati mebadi ve malûmât-ı evveliyenin sıhhatine mevkuf olduğundan bunlarda cüzî bir hata vaki olsa kıyasat-ı müteselsile ile ol hata gittikçe büyüyerek sırf hatadan ibaret bir meslek ortaya getirebilir. Bunun için tatbikat-ı mantıkiyyede teşkil-i mukaddemât hususunda pek ziyade dikkat lâzımdır. Halbuki bir aralık bu yoldaki müsamaha ile tatbikat-ı mantıkiyyede hatalar gittikçe ilerleyip bazı mebâdî-i metafizikiyye üzerine mebni olan netâic-i garibe tezahür eylemiş idi. Ve artık mahsusattan bile kıyasen bahs olunup harice müracaatta lüzum görülmezdi. Evham ve hayalâta vücut verilip ulûm ve funûn terakkiden kaldı. İşte bu hale ataletin bertaraf olması Bacon ve Decartes'in ikazı ile olabildi."³¹

Görülüyor ki, Ali Sedat Skolastik zihniyetin getirdiği sakıncaya dikkati çekip bir zihniyetten kurtulmada Bacon ve Decartes'in oynadığı role işaret ediyor.

Bacon'ın mantık çalışmalarının pek mübalağa edildiğini onun kıyası reddetmesinin yersiz olduğunu, *Novum Organum*'un mantık tatbikatını kötüye kullananları ikaz etmesi bakımından öneminin inkâr edilemeyeceğini kaydedip Bacon hakkında Barthelemy St. Hilaire'nin fikrine uyarak şöyle diyor: "Bacon ise felsefe âleminde yeni bir şey göstermediği halde pekçok şey keşfettiğini söyleyip kendisinden evvel ilmin terakkisine hizmet eden meşhur düşünürlerle itiraz eylemek yolunda dirliksizlik gösterdiği halde, mantığı kötüye

³¹ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 6.

kullananları ikaz etmiş olduğu için olsun, Lordlar Kamarasından ihraç olunduğu gibi filozoflar kafilesinden ihraç olunmayıp şöhreti marifetine galip bir hakim olarak ibka olundu.”³²

Decartes'ı metod hakkında ileri sürdüğü fikirler dolayısıyla daha üstün görür. “Descartes ise, kavâid-i esasiye-i mantkiyyeye tariz etmeksizin, ol zamana kadar ulûm ve fûnûna tamamıyla tatbik olunmayıp perakende kalmış olan usûlü cem ve tanzim ve sûret-i mükemmeliyede izah ve tefhim etmekle terakkiyat-ı ilmiyyeye yeni bir yol açtı.”³³

Bu ifadeyle Ali Sedat, asıl mantık konularında Aristo mantığının eskimediği onda herhangi bir değişiklik yapmanın doğru olamayacağı fikrini savunuyor. Taraftarı olduğu bilimlerin metodu konusu ise aslında Aristo mantığının bir değişikliği değil ona eklenen bir konudur.

4. Cebirsel Mantık :

Boole cebirsel mantıkla ilgili eserini 1853'te yayınlamıştı. Bu akımdan fikir hayatımızı ilk defa 1885'te Ali Sedat yayınladığı *Mizânu'l-Ukul*'la haberdar etmiştir. Ali Sedat bu eserinde “mantığın cebre tatbiki” başlığı altında Boole ve Jevons'ın sembolik mantıklarını anlatmaya çalışmıştır.

Ali Sedat bu yeni akıma taraftar değildir. Bu hususu şöyle açıklıyor: “Gerek Boole ve gerek Stanley Jevons'un usûlleri Hamilton'un eserine gitmekten, yani mahmulün tayini kemmiyetiyle külli-i mantkiyye bir mecmu cebri gibi nazar eylemekten ileri gelme bir tekellüfattan ibaret olup bu misullü tekellüfat ile kıyas-ı musavvat hakkında meleke ve mümâresenin tezaüdü hususunda istifade olunabilir olsa bile bununla Aristo mantığının tecdit olunmuş olduğu iddiasında bulunmak zum-ı bâtıldır (yanlış kanaattir)”.³⁴

Görülüyor ki, Ali Sedat cebirsel mantığın Aristo mantığını aşmadığı, yeni birşey getirmediği kanaatindedir. Yalnız bu tespiti yapmakla kalmayıp, bu akımın çıkmaz bir yol olduğunu da sezmiştir. “Kavâid-i cebriyye ve Kavâid-i ima-ı fikrin kemmiyete tatbiki ile ileri gelmiş iken onlardan daha eam olan kavâid-i fikri cebre tatbik için ne derecelerde tahsis ve tazyik etmek lazım geleceği mantıkta

³² Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 11.

³³ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 8.

³⁴ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 240.

nazar-ı tetkik ve mutalaayı tamik edenlerce vareste-i izah olacağından. . .”³⁵. Bu fikri ile Ali Sedat ileri bir görüşü temsil etmektedir. Burada mantıkçımız cebir alanında daha geniş olan mantık alanına cebirin uygulanmasının doğuracağı sıkıntılara dikkati çekiyor. Bu yolun çıkmazlığını gösteriyor. Ali Sedat’ın haklılığını daha sonra Avrupa’da yapılan mantık çalışmaları göstermiştir. Mantığın sembolleştirilmesi yolunda Boole’la açılan bu dar yol terk edilmiş, 20. asrın başında Russel’le başlayan yeni mantık çalışmaları yeni bir gelişme istikametine yönelmiştir. Boole cebri mantığa temel yapmak istiyordu. Ali Sedat’ın işaret ettiği bu yol çıkmaz yoldur. Russel’le başlayan mantık çalışmalarında ise matematiğe temel olacak bir mantık araştırmasına girişilmiştir. Ve bu yoldaki mantık çalışmaları günümüze kadar devam etmektedir.

Ali Sedat’ın cebirsel mantığa taraftar olmamasına karşın devri için çok yeni olan bu anlayışa fikir hayatımıza tanıtmakla yaptığı hizmet takdirle karşılanması gerekirken, ne yazıkki Boole mantığının Türkiye’deki temsilcisi olan Salih Zeki tarafından haksız hücumlara uğramıştır.

Salih Zeki *Mizân-ı Tefekkür* adlı mantık kitabında Ali Sedat hakkında şu hükümleri veriyor:

1 – “*Mizân-ı Ukul*’un 87. sayfasından sonrası gözden geçirilirse muharririn yeni mantığı anlamadığı görülür.”³⁶

2 – “Bizde mantık-ı işâriden evvelce bahseden kitap *Mizân-ı Ukul*’dur. Ancak, mantığın cebre tatbiki ünvan-ı garibini haiz olan bu kitabın lâhikasını okuyup da anlamak kabil değildir.”³⁷

Salih Zeki’nin bu hükümlerinde isabet yoktur. Şöyle ki: 1. İddiada *Mizân-ı Ukul*’un 87. sayfasında sonraki kısımda bizdeki mantık kitaplarında o zamana kadar ele alınmamış konulara yer verilmiştir. Bu arada yüklem niceliği, metodla ilgili konular, cebirsel mantık gibi konulardır. Bu yazımızda belirttiğimiz gibi Ali Sedat bu konularda fikir hayatımız için çok yeni olan sorunları ele almıştır. Bu konuları ele alış, bunları anlatışı ve onlara karşı bilinçli tavır alış Salih Zeki’nin kanaatinin aksine Ali Sedat’ın yeni mantık akımlarını çok iyi anladığını gösterir.

³⁵ Ali Sedat, *a.g.e.*, s. 241.

³⁶ Salih Zeki, *Mizân-ı Tefekkür*, s. 25’teki not.

³⁷ Salih Zeki, *a.g.e.*, s. 65’deki not.

İkinci iddia ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: *Mizânu'l-Ukul*'un lâhikasında cebirsel mantık ele alınmıştır. Gerçi Ali Sedat Boole'ü anlatırken pek açık değildir. Fakat bu bölümde Boole mantığının esasını anlamak mümkündür. Boole'ün hareket noktası, kullanılan işaretlerin anlamı, önermelerin ifade tarzı açıkça anlaşıl-maktadır. Yalnız fonksiyon münasebetleri ile önermelerin geliştiril-mesi sorunu müphemdir. Açıklama yapmadığı için formüller anlaşıl-mamaktadır. Stanley Jevons'un fikirlerinin ifadesinde ise bir kapalı taraf yoktur.

Ali Sedat, fikir hayatımız için yeni olan cebirsel mantıktan bahsederken bazı noktaları açıkça ifade etmemesi onun hizmetini toptan inkâr etmek, yalnız hak tanımamazlık değil, üstelik yanlış bir davranıştır. Şunu da gözönüne almak gerekir ki, Ali Sedat, cebirsel mantığın bir taraftarı olarak bu konuyu ele almış değildir; onun amacı devrinde Avrupa için de yeni olan bir mantık akımından fikir hayatım da haberdar etmektir. Bir ülkede bir fikirden ilk defa bahsetmek o ülkenin kültür tarihi içinde önemli bir olaydır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Ahmet Cevdet Paşa Fârâbî-İbn-i Sînâ geleneğine uygun Aristocu mantık anlayışına bağlıdır. Bu mantık anlayışı içerisinde en güzel mantık kitabını yazmıştır.

Cevdet Paşa, oğluna gönderdiği cevap yazısından anlaşıldığına göre, Avrupa'da gelişen yeni mantık çalışmalarına karşı değildir. Batılı mantıkçıların metod bölümünü mantığa eklemelerini faydalı bulur. İslâm mütefekkirlerinin metod meselelerini işlediklerini söyleyip, fıkhıta, hadiste usûl (metod) sorunlarının ele alındığını belirt-mekle, metod sorununun yeni bir şey olmadığına dikkati çekiyor. Fakat Avrupa mantıkçılarının her bilimin metodunu ayrı ayrı ele alarak yeni bir bilgi dalı meydana getirip mantığa ilâve etmelerini bilimsel bir gelişme sayıyor. Cebirsel mantığı önemsemiyor. Fakat mantık alanında ortaya çıkan yeni akımların Türk fikir hayatına tanıtılmasının bir kazanç olduğu kanaatini belirtiyor.

Ali Sedat'a gelince, *Mizânu'l-Ukul* bizde Avrupa tarzında yazılmış ilk mantık kitabıdır. Ali Sedat, asırlar boyunca fikir hayatımıza hakim olan Aristo mantık anlayışına bağlıdır. Fakat bu bağlantı kendisinden önce gelen Türk mantıkçılarından farklı bir durum gösterir. Onlar, geleneğe sadık kalarak, kapalı bir sistem içerisinde, Aristo mantığını, kılı kırk yararcasına, defalarca yazılmış ve söylen-

miş şeyleri tekrar etmişlerdir. Ali Sedat ise mantığın Avrupa'daki gelişmesinden haberdar olmuş, İslâm kültürü gelenek çemberinin dışına çıkarak, yeni fikirlerin munakaşasını yapmış, geleneğin etkisi ile bir mantık anlayışının taraftarı değil, çeşitli akımlara karşı Aristo mantığını savunarak, onun bilinçli bir savunucusu olmuştur. Bu suretle Tanzimat'tan sonra Batılılaşma hareketlerinden mantık disiplininde ilk hamleyi yaparak, bu yoldaki yolcuların öncüsü olmuştur. İşte Ali Sedat'ın fikir tarihimizdeki büyük önemi budur.

